

Voitot, verot, tuloerot: taloudellisen eriarvoisuuden dynamiikkaa Suomessa 1960–2005

Lectio praecursoria 10.6.2023

Arvoisa kustos, kunnianarvoisa vastaväittäjä, hyvä yleisö,

Suomessa siirryttiin vuoden 1993 alussa uuteen, eriytettyyn tuloverojärjestelmään. Tässä edelleen käytössä olevassa järjestelmässä ansiotuloja verotetaan progressiivisesti ja pääomatuloja suhteellisesti eli tasaverokannalla. Valtiovarainministeri Iiro Viinanen lausui lain johdosta 2. lokakuuta 1992 näin:

Arvoisa puhemies! Eduskunnalle annetaan nyt käsiteltäväksi verouudistus, joka on suurempi kuin yksikään aikaisempi uudistus. Tätä [uudistusta] ei ole saateltu matkaan samanlaisella rumpujen päristyksellä ja torvien toivotuksella kuin aiempia verouudistuksia. Asiallisesti pääoma- ja yritystulojen verouudistus on kuitenkin paljon merkittävämpi kuin viime vuosina tehdyt verotuksen tarkistukset. Nyt tehdään todellista vuosisadan verouudistusta.¹

Tämä poliittinen asianosais- ja aikalaisarvio on sittemmin saanut vahvistusta useissa tuloeroja käsitelleissä tutkimuksissa. Näiden tutkimusten mukaan tuloerot kasvovat Suomessa 1990-luvulla juuri eriytetyn tuloveron johdosta. Kyseiseen Esko

¹ Valtiopäivät 1992, pöytäkirja 4, 3520. Noudettu 26.4.2024 osoitteesta <https://avoindata.eduskunta.fi/#/fi/digitoidut/>

Ahon hallituksen aikaiseen veromuutokseen viitataan yleisesti myös tuloeroista käytävässä julkisessa keskustelussa.

Tuloerojen kasvun selittäminen vuoden 1993 verouudistuksella tuntuu järkeen-käyvältä. Uudistus kevensi suurimpien pääomatulojen verokantoja selvästi. Sen on nähty luoneen kannusteita pääomatuloja kireämmin verotettujen ansiotulojen muuntamiseksi pääomatuloiksi. Tämä tulomuuntelu on mahdollistunut varsinkin pörssilistaamattomissa osakeyhtiöissä, joiden omistajat ovat usein voineet päättää osingoistaan kannattavuuden ja yhtiön nettovarallisuuden sanelemissa puitteissa. Tämän ohella tiedetään, että tuloerot kasvoivat Suomessa 1990-luvulla varsin jyrkästi. Vielä näidenkin lisäksi tiedetään, että tuloerojen muutoksia on 2000-luvulla selitetty verotuksella myös kansainvälisessä, johtavassa tutkimuskirjallisuudessa.

Esitän nyt tarkastettavassa väitöstutkimuksessani, että tämä, alkuun järkevältä kuulostava tulkinta on tietyiltä osin perusteeton. Ajallisesta yhteydestä eli siitä, että tuloerot kasvoivat Suomessa verouudistuksen jälkeen, ei voida vielä johtaa, että vuoden 1993 verouudistus selittäisi tuloerojen kasvua. Erojen kasvua ei myöskään voida johtaa veromuutoksen nimellisestä jyrkkyydestä. Osoitan tutkimuksessani, että kun vuoden 1993 verouudistusta arvioidaan todellisten eli efektiivisten veroasteiden avulla, ei se näyttäydä enää yhtä selvänä kevennyksenä, vaan tietyiltä osin jopa verotusta kiristäneenä muutoksena.

Esitän väitöksessäni, että yhtiöiden kannattavuus on pääosin sivuutettu tuloeroja käsittelevässä tutkimuksessa niin Suomessa kuin kansainvälisestikin. Tämä puutos tuntuu kouriintuntuvalta, kun tutkimuksen pohjalta tiedetään yleisesti, että tuloerojen muutoksessa on 1900- ja 2000-luvulla ollut kyse usein kaikkein suurituloisimpien osuuden vaihtelusta, ja kun tiedetään, että yhtiöiden omistus on Suomessa ja kansainvälisesti keskittynyt harvalukuiselle ja varakkaalle vähemmistölle. Puutoksen ilmeisyyttä korostaa lisäksi se, että yhtiöiden keskimääräinen kannattavuus kasvoi Suomessa 1990-luvun jälkipuolella selvästi.

Väitökseni keskeisenä tutkimuskysymyksenä onkin, onko kannattavuuden ja tuloerojen välillä ollut Suomessa yhteys. Kun kannattavuus on kasvanut, ovatko tuloerot kasvaneet? Kun kannattavuus on laskenut, ovatko myös tuloerot laskeutuneet? Haen näihin kysymyksiin vastausta ajanjaksolta, jonka puitteissa niin kannattavuus kuin tuloerot alkuun pienentyivät, sitten kasvoivat. Tuloerot pienentyivät Suomessa 1960-luvun alusta aina 1980–1990-luvun vaihteeseen. Erot kasvoivat vuosien 1991–1993 laman jälkeen jyrkästi aina 2000-luvun alkuun. Tämän jälkeen tuloerot ovat olleet hyvin vakaita. Samanlainen kehitys on havaittavissa myös yhtiöiden keskimääräisessä kannattavuudessa. Kannattavuus alentui Suomessa vähittäin 1960-luvun alkuvuosista aina 1990-luvun lamaan. Laman jälkeen keskimääräinen kannattavuus kohosi hyvin jyrkästi niin ikään 2000-luvun alkuvuosiin.

Vaikka kannattavuuden muutokset ovat ajoittain, kuten vuosina 1975–1977 ja 1991–1993 olleet selvästi jyrkempiä kuin tuloerojen muutokset, nähdään kummankin tekijän kehityksessä pääpiirteittäistä samanlaisuutta.

Väitöstutkimukseni saa innoituksensa useasta eri lähteestä. Sen keskeisenä teoreettisena lähtökohtana on kiinnostus klassiseen, 1700–1800-luvun poliittiseen talouteen ja sen marxilaiseen kritiikkiin. Kysyn tutkimuksessani, kuinka hyvin näitä perinteitä voidaan soveltaa tuloerojen tutkimukseen Suomen kaltaisessa, pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa. Esitän, että näiden sinänsä vanhojen perinteiden innoittamana on mahdollista tehdä uutta, merkityksellistä tutkimusta paitsi yhtiöiden kannattavuuden myös tuloerojen muutoksesta. Esitän tutkimuksessani, että 2000-luvun tuloerotutkimusta hallinneiden tutkijoiden, kuten Thomas Pikettyn, Emmanuel Saezin ja Anthony B. Atkinsonin näkemyksissä on selviä yhtäläisyyksiä klassiseen poliittiseen talouteen ja marxilaisuuteen. Kuten poliittisen talouden klassikoilla Adam Smithillä, David Ricardolla, John Stuart Millillä ja Karl Marxilla, myös näiden tuorempien tutkijoiden tuloksissa on korostunut se, miten pääoman omistus ja sen keskittyneisyys pienen, varakkaan vähemmistön käsiin on ollut pääoman tuoton eli voittojen välityksellä yhteydessä tuloeroihin koko väestön tasolla.

Väitökseni keskeiset tilastolähteet perustuvat tulo- ja varallisuusverotilastoon, kotitaloustiedusteluihin, tulojakotutkimuksiin ja kansantalouden tilinpitoon. Nämä aineistot ehdollistavat osin myös sen aikarajausta. Analyysissa tarvitsemani tilastot yltyvät Suomessa pääosin vuoteen 1960. Koska sen paremmin kannattavuus kuin tuloerotkaan eivät ole juuri muuttuneet Suomessa vuosituhanen taitteesta, olen päättänyt lopettaa tarkastelun vuoteen 2005. Täydentäviä aineistojani ovat muun muassa teollisuuden ja yritystilaston tilinpäätösaineistot, Suomen tilastolliset vuosikirjat ja muutamat muut Tilastokeskuksessa laaditut erityisselvitykset. Toissijaisena tutkimusaineistona ovat muun muassa verojuridiset aikalaiskommentaarit, lait ja hallituksen esitykset.

Tutkin kannattavuuden ja tuloerojen muutosta aikasarja-analyttisin menetelmin. Tutkimukseni rakentuu hypoteettisen yhteysketjun varaan. Tämän ketjun ensimmäinen lenkki on kannattavuus. Ketjun seuraava lenkki on yhtiöiden omistus pohja, verotus ja voitonjako. Kolmas lenkki on kannattavuuden ja voitonjaon yhteys suomalaisten suurituloisimman prosentin tuloihin ja veroihin. Neljäs ja viimeinen lenkki on suurituloisimman prosentin tulojen yhteys koko väestön tuloeroihin. Tutkimukseni keskeisiin kysymyksiin lukeutuu, onko kaikkien näiden lenkkien välillä tilastollisesti merkitsevää yhteyttä, vai onko verotus katkaissut ketjun joko yhtiöiden tai verovelvollisten yksilöiden päässä. Voidaanko tuloerojen muutosta selittää kaikkein suurimmilla tuloilla? Voidaanko näitä tuloja edelleen

selittää yhtiöiden kannattavuudella? Väitän, että vastaus näihin kysymyksiin on tutkimukseni perusteella myöntävä, joskaan ei ehdoitta.

Käyn tutkimuksessani läpi yksityiskohtaisesti Suomen yhtiö- ja henkilötulo-verotuksen historiaa varsinkin toisen maailmansodan jälkeisellä jaksolla. Keskeinen havaintoni on, että sekä yhtiö- että henkilöverotukseen liitetyt vähennykset, varaukset ja poistot ovat keventäneet yritysten ja yksilöiden efektiivistä verotusta hyvin voimakkaasti ennen 1980–1990-luvun taitteen suuria verouudistuksia. Kun nimellisiä verokantoja kevennettiin Harri Holkerin ja Esko Ahon hallitusten suurissa veroreformeissa, luovuttiin samalla suuresta joukosta erilaisia veronkevennyksiä. Näiden muutosten seurauksena on ollut, etteivät todelliset eli efektiiviset veroasteet muuttuneet näissä uudistuksissa yhtä voimakkaasti kuin on usein esitetty. Siinä missä nimellisissä verokannoissa havaitaan katkoksia, nähdään efektiivisessä verotuksessa jatkuvuutta.

Tutkimukseni keskeisenä tuloksena ja sen uutena tietona on, ettei vuoden 1993 verouudistusta voida välttämättä pitää tuloerojen kasvun juurisyyinä 1990-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Vaikka verouudistus muutti pääoma- ja yhtiöverotuksen kantoja varsin jyrkästikin, on verovaraus-, vähennys- ja poistojärjestelmän voimakas karsiminen 1980–1990-luvun taitteessa tehnyt efektiivisistä veromuutoksista vähäisempiä.

Vaikka vuoden 1993 uudistus onkin voinut vaikuttaa yhtiöiden pääomaraken-teisiin ja voitonjaon muotoon, ei sillä näytä olleen, ainakaan keskimäärin, merkittävää vaikutusta yhtiöiden suhteelliseen voitonjakoon. Yhtiöt eivät toisin sanoen ole keskimäärin jakaneet voitoistaan sen suurempaa osaa pääomatuloina kuin aiemmin, muuttunut on lähinnä niiden kannattavuus. Vaikka tutkimuksessa esitettäviin tuloksiin onkin tässä kohden syytä suhtautua varovaisesti, on niiden perusteella kuitenkin mahdollista kysyä, ovatko aiemmat, vuoden 1993 verouudistusta korostaneet tulkinnat liioitelleet sen merkitystä, kun ymmärretään, mikä yhteys yhtiöiden kannattavuuden samanaikaisella ja uudistuksesta riippumattomalla muutoksella on ollut ylimpiin palkka- ja pääomatuloihin 1990–2000-luvun Suomessa.

Tutkimukseni keskeisiin tuloksiin lukeutuu myös se, että sen hypoteettinen, tilastollinen yhteysketju yhtiöiden kannattavuudesta niiden voitonjaon ja verotuksen kautta tuloeroihin näyttää pitävän. Ketjun lenkkien välillä havaitaan tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä, vaikka nämä yhteydet eivät aina ylläkään sen lenkkien yli. Näin esimerkiksi yritysten kannattavuuden muutokset eivät välttämättä ole olleet tilastollisesti merkitsevässä yhteydessä eri tuloeromittoihin, kuten Gini-ker-toimeen ja Theilin indeksiin, vaikka kannattavuuden ja huipputulojen sekä huipputulojen ja tuloeromittojen välillä olisikin ollut merkitsevä yhteys.

Tutkimukseni ei missään määrin ole lopullinen sana käsillä olevasta aiheesta. Sen tuloksiin liittyy vääjäämätöntä aineistollista, menetelmällistä ja tulkinnallista epävarmuutta. Olen koettanut vähentää väärien positiivisten ja negatiivisten tulosten sekä vahvistusharhan riskiä koettelemalla tilastollisten mallieni tulosten vakautta. On kuitenkin selvää, että tulokset ovat jossain määrin riippuvaisia tutkijasta itsestään. Mikäli tutkimuksen kannalta keskeiset aikasarja-aineistot yltaisivät ajassa kauemmas tai mikäli tutkimusjaksoa olisi venytetty kohti tätä päivää, olisi tällä voinut olla vaikutusta sen tuloksiin. Veromuutosten vaikutusten tutkiminen on erittäin vaikeaa. Yhtenä syynä tähän on, että varsinkin Ahon hallituksen vuoden 1993 verouudistus pantiin täytäntöön keskellä yhtä Suomen talous- ja sosiaalhistorian pahinta taloudellista kriisiä. Verouudistuksen vaikutuksia on vaikea eristää näistä aikakauden suurista mullistuksista. Toisena ongelmana ovat aineistolliset puutteet. Vuoden 1993 verouudistusta on vaikea tutkia niin sanottuna luonnollisena kokeena, sillä monet tällaisen tutkimusasetelman vaatimat tilastot alkavat vasta uudistuksen jälkeisenä aikana. Tästä huolimatta uskon, että olen pystynyt vähentämään erilaisten virhepäätelmien vaaraa monipuolisella analyysillä ja tuloerojen historiallisen asiayhteyden huolellisella tarkastelulla. Vaikka tuloerojen tasoa ei voidakaan palauttaa yksin tässä tutkimuksessa käsiteltyihin tekijöihin, vaikuttaa yhtiöiden kannattavuuden vaihtelu olleen Suomessa yhteydessä kaikkein suurimpien tulojen ja sitä myöten tuloerojen muutokseen. Toivonkin, että tämä tutkimus kirvoittaa keskustelua paitsi vuoden 1993 verouudistuksesta myös tuloeroihin vaikuttavista tekijöistä maamme ja miksei muidenkin maiden lähihistoriassa.

Saska Heino
Helsingin yliopisto

Saska Heinon talous- ja sosiaalhistorian väitöskirja *Voitot, verot, tuloerot: taloudellisen eriarvoisuuden dynamiikkaa Suomessa 1960–2005* tarkastettiin Helsingin yliopistossa 10.6.2023. Vastaväittäjänä toimi professori (emeritus) Ilkka Nummela Jyväskylän yliopistosta ja kustoksena professori Sakari Saaritsa Helsingin yliopistosta. (Lektioita on muokattu kevyesti luettavuuden parantamiseksi.)

DOI – <https://doi.org/10.55294/tk.144367>

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.